

शालिपिष्टं, क्लीं (शालेः पिष्टमिव शुभत्वान् ।)
स्फटिकम् । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
शालिवाहनः, पुं, राजविशेषः । स तु शककर्ता
विक्रमादिव्यशत्रुश्च ॥
शालिहोत्रः, पुं, षोडशकः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
शाली, [न] त्रि, (शालास्याक्षीति । इतिः ।)
शालाविशेषः । पदान्ते युक्तवाचकः । यथा,—
“चन्दनचर्चितगौलकलेवरपीतवसनवनमाली ।
केलिलक्ष्मण्यकुक्षलमखितगण्डयुगलित-
शाली ॥”
इति जयदेवः ॥
(द्वाब्जः । यथा, भागवते । ३ । २४ । १ ।
“दायालुः शालिनीमाह मुक्ताभिर्यातृतं
सरन् ॥”)
शाली, क्ली, लघुजीवरकः । इति राजनिर्घण्टः ॥
शालीनः, त्रि, (शालाप्रवेशनमर्चतीति । शाला +
“शालीनकौपीने अष्टुष्टाज्याभ्योः ।” ५।२।२० ।
इति खण्डप्रत्ययेन निपातनात् विह्वम् ।)
अष्टुष्टः । इत्यमरः ॥ (यथा, माकण्डेये । ४१ । ६ ।
“अथ निव्यं गृह्येद्युः शालीनेषु चरेद्वयतिः ॥”)
शालासम्बन्धी च ॥
शालीना, क्ली, (शालिन + टाप् ।) मिश्रया ।
इति राजनिर्घण्टः ॥
शालु, क्ली, (श्वाति प्रीतागमे । शृ + वाङ्मलकान्
नुष् रफस्य लत्वच् । इत्यञ्जलः । १ । ५ ।)
शालुकम् । इति शब्दरत्नावली ॥
शालुः, पुं, (शृ + नुष् रफस्य लत्वच् ।) कषाय-
द्रवम् । चौरकाख्यौषधिः । इति मेदिनी ॥
भेकः । इति हेमचन्द्रः ॥
शालुकं, क्ली, कुसुदादिमूलम् । तत्पर्यायः । पङ्क-
शूरणम् २ शालुकः ३ शालु ४ । इति शब्द-
रत्नावली ॥
शालुकं, क्ली, (शल + “शलमखिभ्यान्कण् ।”
उणा० ४ । ४२ । इति ऊकण् ।) कुसुदादि-
मूलम् । इत्यमरः ॥ जातीफलम् । इति राज-
निर्घण्टः ॥
शालुकः, पुं, (शल + “शलमखिभ्यान्कण् ।”
उणा० ४ । ४२ । इत्यूकण् ।) कुसुदादिमूलम् ।
इति त्रिकाण्डशेषः । (यथा, दृष्टत्संघिता-
याम् । ४१ । ३ ।
“मिशुनेपि धान्यशारद्वक्त्रीशालुककार्पासाः ॥”)
मण्डूकः । इति राजनिर्घण्टः ॥
शालूरः, पुं, (शलते ज्वेन गच्छतीति । शल +
“खर्चिपिङ्गादिभ्यः ऊरोलचौ ।” उणा० ४।६० ।
इति ऊरः ।) भेकः । इत्यमरः ॥
शालेयं, त्रि, (शालीनां श्लेयम् । शालि + “श्रीहि-
शाल्योऽङ्क ।” ५।२।२ । इति ङ्क ।) शाल्युद्भव-
स्त्रियम् । इत्यमरः ॥ शालासम्बन्धि शालसम्बन्धि
च ॥
शालेयः, पुं, मधुरिका । इत्यमरः ॥
शालेया, क्ली, (शालेय + टाप् ।) मिश्रया ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

शालोत्तरीयः, पुं, (शालोत्तरे यामे भवः । शालो-
त्तर + छः ।) पाणिनिस्तुतिः । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥
शास्त्रलः, पुं, शास्त्रलील्लः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥ (यथा, महाभारते । ३ । ६४ । ३ ।
“अर्जुनारिष्टसङ्घं स्यन्दनेषु सशास्त्रलैः ॥”)
द्वीपविशेषः । इति शब्दमाला । तद्विवरणं
यथा,—
“अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि शास्त्रालस्य निबोधत ।
शास्त्रालो द्विगुणो द्वीपः क्रौञ्चद्वीपस्य त्रिस्तृतात् ॥
परिवायं समुद्रन्तु दक्षिणकोटकं स्थितः ।
तत्र पुण्या जनपदाश्चिराच्च भ्रियते जनः ॥
कुत एव सुदुर्भिक्षं चमातेजोयुता हि ते ।
प्रथमः स्वर्गसङ्काशः सुमना नाम पर्वतः ॥
पीतस्तु मध्यमस्तत्र श्रातकौम्भमयो गिरिः ।
नाम्ना स्वर्गसुखो नाम दिव्यौषधिसमन्वितः ॥
तृतीयश्चैव चौवर्षो भृङ्गपत्रनिभो गिरिः ।
स नाम्ना रोहितो नाम दिव्यो गिरिवरो
महान् ॥
सुमनाः कुशलो देशः सुखोदकैः सुखोदयः ।
रोहितस्तु तृतीयस्तु रोहितो नाम विश्रुतः ॥
तत्र रत्नाम्यनेकानि स्वयं रक्षति वाचसवः ।
प्रजापतिस्तुपादाय प्रसन्नो विधिवत् स्वयम् ॥
न तत्र नद्यो वर्षं वा प्रीतोष्यश्चैव तद्विधम् ।
वर्षाश्रमायां वार्षा वा चिद्द्वीपेषु विद्यते ॥
न गृहं न च दृकोऽपि ईर्ष्याद्वया भयं तथा ।
उद्दिनान्युदकान्यत्र गिरिप्रसवणानि च ॥
भोजनं वस्त्रं च तत्र तेषां स्वयमुपस्थितम् ।
अश्रमोत्तमो न तेष्वपि न लोभो न परिग्रहः ॥
अरोगा बलवन्नाथ एकान्तसुखिताः प्रजाः ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि मानवीं विद्भिर्मास्थिताः ॥
खलमायुःखरूपश्च धर्मेभ्यश्च तथैव च ।
शास्त्रालादेषु विज्ञेयं द्वीपेषु चिद्द्वीपः स्वर्गः ॥
यास्मात् शास्त्रालादानां द्वीपानाम् विधिः
शुभः ।
परिमण्डलस्तु स द्वीपश्चक्रवत् परिवेष्टितः ।
सुरोदेन समुद्रेण द्विगुणेन समन्वितः ॥”
इति मत्स्यपुराणे भुवनकोषे सप्तद्वीपविशेषानं
नाम १०० अध्यायः ॥ * ॥ अपि च ।
“अथ द्वीपप्रमाणात्तु द्विगुणेन समन्वितः ।
संवेष्टेऽनुसन्धोर्धं शास्त्रलिः संभवस्थितः ॥
सप्त वर्षाणि तत्रैव तत्रैव कुलपर्वताः ।
अन्वयायताः सुपर्वताः सप्त नद्यश्च सुमताः ॥
कुसुदक्षोन्नतश्चैव तृतीयश्च बलाहकः ।
द्रोणः कर्णस्तु महिषः ककुद्दानु सप्त पर्वताः ॥
योनितीयां विष्टया च चन्द्रा शुक्ला विमोचनी ।
निष्टचित्तेति ता नदाः स्मृताः पापहराः
श्रिताः ॥
न तेषु विद्यते लोभः क्रोधो वा द्विजसत्तमाः ।
न चैवास्ति युगावस्था जना जीवन्त्यनामयाः ॥
यजन्ति सततं तत्र वर्षां वायुं सनातनम् ।
तेषां तस्याय सायुष्यं स्वाख्यं च सलोकताम् ॥

कपिला ब्राह्मणाः प्रोक्ता राजानशास्त्रालास्थाः
पीता वैश्यास्तथा लघ्वा द्वीपेऽस्मिन् वृषला
द्विजाः ॥”
इति कौर्मि भुवनविन्यासे ४६ अध्यायः ॥ * ॥
मोचरसः । इति रत्नमाला ॥
शास्त्रलिः, पुं क्ली, वृचविशेषः । शिशुल इति
भाषा ॥ (यथा मनौ । ८ । ४६ ।
“शास्त्रलीन् शास्त्रालांश्च चौरिणश्चैव पाद-
पान् ॥”)
तत्पर्यायः । पिच्छिला २ प्ररथी ३ मोचा ४
स्थिरायुः ५ । इत्यमरः ॥ दुरारोहा ६ शास्त्र-
लिनी ७ शास्त्रलः ८ । इति शब्दरत्नावली ॥
तुलिनी ९ कुक्कुटी १० रक्तपुष्पा ११ कण्ट-
कारी १२ मोचनी १३ । इति जटाधरः ॥
चिरजीवी १४ पिच्छिलः १५ रक्तपुष्पकः १६
तूलवृक्षः १७ मोचाश्चः १८ कण्टकद्वयः १९
रक्तोत्पलः २० रम्यपुष्पः २१ बहुवीर्यः २२
यमद्वयः २३ द्वीर्षद्वयः २४ स्थूलफलः २५
दोर्घायुः २६ । इति राजनिर्घण्टः ॥ कण्ट-
काष्ठः २७ । इति भावप्रकाशः ॥ अथ गुणाः ।
पिच्छिलत्वम् । वृचत्वम् । बल्यत्वम् । मधु-
रत्वम् । शीतलत्वम् । कषायत्वम् । लघुत्वम् ।
क्षिणत्वम् । शुक्रहेतुवर्द्धनत्वम् । तद्रसगुणाः ।
ग्राहिल्यम् । कषायत्वम् । कफनाशित्वम् ॥
तत्पुष्पं फलश्च तद्विधम् । इति राजनिर्घण्टः ।
“शास्त्रली शीलता खाद्वी रसे पाके रसायनी ।
क्षिणला क्षिणबीजा च वृंहणी रक्तपिपाजित ॥
शास्त्रलीपुष्पशाकस्तु वृत्तसैन्धवसाधितम् ।
प्रदं नाशयत्येव दुःसाध्यश्च न संशयः ॥
रसे पाके च मधुरं कषायं शीतलं शुभ ।
कफपिपासनिद्वयाहि वातलक्ष प्रकीर्तितम् ॥”
इति भावप्रकाशः ॥ * ॥
नरकविशेषः । तत्र शास्त्रलिकण्टकैः पीयन्ते ॥
शास्त्रलिकः, पुं, (शास्त्रली + “बुद्ध्यङ्कटजिति ।”
४ । २ । ८० । इति कुसुदादित्वात् ङ्क ।)
रोहितकण्टकः । इति राजनिर्घण्टः ॥
शास्त्रलिनी, क्ली, शास्त्रलिहृत्चः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥
शास्त्रलिपत्रकः, पुं, (शास्त्रलिपत्रमिव पत्रं यश्च ।)
सप्तच्छदवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥
शास्त्रलिस्याः, पुं, (शास्त्रली वृष्टे तिष्ठतीति । स्या
+ कः ।) गरुडः । इति राजनिर्घण्टः ॥
शास्त्रली, क्ली, (शास्त्रलि + कटिकारादिति वा
द्वीप् ।) शास्त्रलिहृत्चः । इत्यमरः ॥ शलति
देर्वात् दूरं गच्छति शास्त्रलिः । शल च गतौ
नास्तीति मन्विण् वृद्धिः । इत्योरित्युक्ते स्त्रीपक्षे
प्राक्शोभादीति ईपि शब्दाली च शास्त्रलिकश्चेति
कैचित् तन्मते विभाषया वृद्धिः । शास्त्रली रक्त-
पुष्पा च कुक्कुटी चिरजीविका इति कौषान्तर-
मिति सुकुटः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥
शास्त्रली, [न] पुं, (शास्त्रलः आश्रयत्वेनाख्यस्तीति ।
इतिः ।) गरुडः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥